

• ЗІБРАННЯ ТВОРІВ •

Р О Б Е Р Т
МУЗІЛЬ

ЛЮДИНА
БЕЗ ВЛАСТИВОСТЕЙ

Том 2

Книга перша

Розділи 81–123

Харків
«Фоліо»
2024

*Граф Ляйнсдорф висловлюється з приводу
реалістичної політики. Ульріх засновує товариства*

Хоч на Соборі ще не було помітно жодного, навіть найменшого успіху, в палаці графа Ляйнсдорфа паралельна акція стрімко посувалася вперед. Там сходилися нитки реальності, й Ульріх приїздив туди двічі на тиждень.

Ніщо не викликало в нього такого подиву, як кількість усіляких товариств на світі. Заявляли про себе товариства земельні й водні, товариства непитущих і питущих — одне слово, товариства й антитовариства. Кожне з них сприяло прагненням власних членів і протистояло прагненням членів решти товариств. Складалося враження, ніби кожна людина входить принаймні до одного з таких товариств.

— Ясновельможносте, — вражено сказав Ульріх, — це вже не можна назвати, як ми простодушно звикли робити, товариствоманією; становище просто жахливе: кожна людина на взірць високоорганізованої держави, нами ж таки придуманий, належить до ще однієї розбійницької ватаги!..

Однак граф Ляйнсдорф був палкий прихильник товариств.

— Не забувайте, — відказав він, — що утопічна політика ідеологів ніколи ще ні до чого доброго не приводила; ми

повинні робити політику реалістичну. Не посоромлюся навіть зізнатися, що в надто духовних прагненнях, властивих оточенню вашої кузини, я вбачаю певну небезпеку!

— То чи не дасть ваша ясновельможність мені якихось директив? — спитав Ульріх.

Граф Ляйнсдорф звів на нього погляд. Він розмірковував, чи не буде те, що йому кортіло повідомити, все ж таки надто сміливим для цього недосвідченого молодика. Та зрештою граф таки зважився.

— Розумієте, — обережно почав він, — зараз я скажу вам щось таке, чого ви через свою молодість іще, мабуть, не знаєте; реалістична політика — це не робити саме того, що хочеться робити; зате можна схилити на свій бік людей, виконуючи їхні невеличкі забаганки!

Ульріх, слухаючи, розгублено витріщив на графа очі; його ясновельможність задоволено всміхнувся.

— Так отож, — заходився пояснювати він, — як я щойно сказав, реалістична політика не має права віддаватися владі ідей, а повинна керуватися практичними потребами. Чудові ідеї залюбки втілював би в життя, звісно, кожен, це ж бо зрозуміло само собою. Тож саме того, що дуже хочеться робити, якраз робити і не слід! Це сказав іще Кант.

— І справді! — вражено вигукнув Ульріх, почувши такі настанови. — Але ж мати мету все-таки треба?!

— Мету? Бісмарк хотів бачити пруського короля великим; це була його мета. Він від самого початку не знав, що задля цього йому доведеться піти війною на Австрію й Францію і стати засновником Німецької імперії.

— Ваша ясновельможність хоче, отже, сказати, що ми маємо бажати великої й могутньої Австрії і більш нічого?

— Попереду в нас іще чотири роки. За ці чотири роки може статися все, що завгодно. Можна поставити народ на ноги, але далі він має йти сам. Чи ви мене розумієте?

Поставити на ноги — ось що ми мусимо зробити! А ноги народу — це його усталені організаційні структури, це його партії, товариства тощо, а не балачки!

— Ясновельможносте! Адже це, хоча звучить воно й не зовсім так, — по-справжньому демократична думка!

— Та вже ж, можливо, навіть аристократична, хоча люди мого рівня мене й не розуміють. Старий Гененштайн і Тюркгайм-старший відповіли мені, що все це скінчиться просто свинством! Тому нам із вами треба діяти обережно. Починаймо з малого, будьте привітні з людьми, які до нас приходять.

Отож надалі Ульріх вислуховував уже всіх поспіль. Так, один чоловік прийшов і довго торочив йому про колекціонування поштових марок. По-перше, воно, мовляв, наводить мости між народами; по-друге, вдовольняє прагнення володіти й відчувати власну значущість, яке — і цього, мовляв, не можна заперечувати — становить основу суспільства; по-третє, колекціонування вимагає не лише знань, а просто-таки мистецьких рішень. Ульріх звів очі на чоловіка; вигляд той мав пригнічений, убогий; однак чоловік, схоже, здогадався, яке запитання крилося в Ульріховому погляді, бо відразу відповів, що поштові марки — це й дорогий предмет торгівлі, недооцінювати цього, мовляв, не можна, тут бувають мільйонні оборудки, на великі філателістичні біржі з'їздяться торговці й колекціонери з усіх кінців світу. Можна розбагатіти. Але сам він, мовляв, ідеаліст; він завершує особливу колекцію, яка поки що ні в кого зацікавлення не викликає. У нього лише одна мрія: в ювілейному році відкрити велику виставку поштових марок, і там він уже допоможе людям узяти втямки, яке важливе значення має його особлива галузь!

Услід за цим чоловіком прийшов іще один і розповів про таке. Коли він проходить вулицями — але ще глибше

це хвилює, мовляв, коли їдеш трамваєм, — то вже багато років лічить лінії, з яких складаються великі латинські літери на вивісках крамниць (А, приміром, складається з трьох таких ліній, М — із чотирьох), і ділить їхнє число на загальну кількість літер. Досі середня частка завжди була однакова: два з половиною; але число це вочевидь не стале й на кожній новій вулиці може бути іншим. Тому відхилення від нього викликають велику тривогу, а збіги — велику радість, і це нагадує ефект очищення, який приписують трагедії. А ось якщо лічити, навпаки, самі літери і їхня сума ділиться на три, то це, в чому Ульріх, мовляв, може переконатись особисто, — велике щастя, і тому більшість написів полишають відчуття просто-таки невдоволення, і це відчуття виразно помічаєш; виняток становлять тільки багатолінійні літери, тобто ті, котрі складаються з чотирьох ліній, як, скажімо, WEM, і ось такі за будь-яких обставин сповнюють серце цілком особливим щастям. «Який же висновок із цього випливає? — спитав чоловік. — А лише той, що міністерство охорони здоров'я має видати припис, який заохочував би фірми, коли вони вибирають собі назву, послуговуватися словами з чотирьохлінійних літер, і всіляко обмежував би використання слів з однолінійних літер, як-от О, S, I, C, оскільки своєю непродуктивністю вони навіюють смуток!»

Ульріх слухав відвідувача, тримаючись від нього на відстані; однак враження психічно хворого той не справляв, ні, це був десь тридцятирічний чоловік із «порядного товариства», на вигляд інтелігентний і привітний. Далі він спокійно заходився пояснювати, що лічити в думці — це здатність, потрібна в будь-якій професії, що надавати навчання форми гри — віання сучасної педагогіки, що статистика вже не раз констатувала глибокі взаємозв'язки ще задовго до того, як люди давали їм пояснення, що

добре відомо, якої великої шкоди завдає книжна освіта, і що, зрештою, глибоке хвилювання, яке викликали його досліди в усіх, хто досі зважувався їх повторити, промовляє саме за себе. Якби міністерство охорони здоров'я дістало вказівку скористатися його відкриттям, то невдовзі так зробили б і решта держав, і ювілейний рік став би для людства, мовляв, справжньою благодаттю.

Усім таким відвідувачам Ульріх давав пораду:

— Заснуйте товариство; часу ви маєте ще майже чотири роки, і якщо вам пощастить це зробити, його ясновельможність, певна річ, скористається всім своїм впливом, щоб вам допомогти!

Але більшість відвідувачів уже мали яке-небудь товариство, і тоді справа стояла інакше. Досить просто її було вирішити в тому разі, коли який-небудь футбольний клуб клопотав, щоб його правому крайньому надали звання професора й так засвідчили важливе значення нової фізичної культури; бо тут усе ж таки можна було пообіцяти сприяння. Важче було в тих випадках, про один з яких мова піде далі. Прийняти довелося одного чоловіка років п'ятдесятьох; назвався відвідувач обер-офіціалом якоїсь канцелярії; чоло його світилося мучеництвом, і він заявив, що як засновник і голова стенографічного товариства «Ель» дозволить собі привернути увагу секретаря великої патріотичної акції до однойменної стенографічної системи.

Скорописна система «Ель», розповідав чоловік, — винахід австрійський, і це, либонь, достатньою мірою й пояснює те, що він не набуває поширення і не дістає підтримки. Потому відвідувач поцікавився, чи знає пан секретар стенографію; Ульріх відповів заперечливо, тож чоловік заходився розтлумачувати йому духовні переваги скоропису: заощаджуєш, мовляв, час, заощаджуєш

розумову енергію... А чи знає пан секретар, яку тьму-тьмущу розумових зусиль люди щодня марнують на всі оті хвостики й закарлючки, всілякі зайвини, неточності, на повторення подібних елементів, що лише збивають з пуття, на загромождження справді значущих, сигніфікативних складових письма пустими, довільними й просто особистими?.. На свій подив, Ульріх познайомився з чоловіком, який звичайнісіньке і, здавалося б, безневинне письмо ненавидів лютою ненавистю. Для людства, що розвивалося в умовах ненастанного поспіху, стенографія, з погляду заощадження розумової праці, була життєво важливим питанням. Але й з погляду моралі питання «коротко чи довго» набувало вирішального значення. По-осячому «довговухе» письмо, як його, скориставшись гірким висловом обер-офіціала, слід було б назвати за оті безглузді закарлючки та петельки, спокушає, мовляв, до неточностей, сваволі, марнотратства й недбалого гайнування часу, а ось скоропис, навпаки, виховує в людині точність, силу волі й мужність. Стенографія, провадив відвідувач, учить нас робити те, що потрібно, й уникати непотрібного, того, що не слугує меті. Чи не гадає пан секретар, що в цьому є часточка практичної моралі, яка має надзвичайно велике значення, надто для австрійця? Одначе до цієї проблеми можна підійти й з погляду естетичного. Хіба зайвину не вважають — і то справедливо — потворною? Хіба ще великі класики не оголосили вияв найвищої доцільности суттєвою складовою прекрасного? Але й з погляду охорони народного здоров'я, вів далі обер-офіціал, украй важливо скоротити час, протягом якого люди, зігнувшись у три погібелі, чапють за письмовими столами. Аж коли відвідувач, на Ульріхів подив, таким самим побитом висвітлив стенографічне питання й з погляду решти наук, він заходився пояснювати незмірну перевагу системи «Ель» над

рештою систем. Він показав, що з усіх згаданих поглядів будь-яка інша стенографічна система — це просто зрада ідеї скоропису. А потім чоловік змалював перед слухачем історію своїх поневірянь. Виявилось, що були й давніші, могутніші системи, котрі вже встигли поєднатися з якими тільки можливо матеріальними інтересами. Комерційні школи викладали в себе систему Фогельбауха й чинили опір будь-яким перемінам, у чому їх — за законом інертності — підтримувало, звісно, й купецтво. Газети, що на оголошеннях комерційних шкіл загрибають — це ж бо одразу видно — купи грошей, відмахуються від будь-яких реформістських пропозицій. А міністерство освіти? «Та це ж просто знущання! — вигукнув пан Ель. — П'ять років тому, коли ухвалили постанову запровадити в середніх школах обов'язкове вивчення стенографії, міністерство освіти створило комісію, щоб з'ясувати, яку систему краще вибрати, і в тій комісії опинилися, звичайно ж, представники комерційних шкіл, купецтва, парламентських стенографістів, котрі тісно пов'язані з газетними репортерами, — й більш ніхто! Затвердили, як і слід було сподіватися, систему Фогельбауха. Стенографічне товариство «Ель» застерігало від такого злочинного поведіння з національним багатством і висловлювало протест! Але тепер представників товариства в міністерстві вже навіть не приймають!»

Про такі випадки Ульріх доповідав його ясновельможності.

— Ель? — перепитав граф Ляйнсдорф. — І він — чиновник? — Його ясновельможність довго потирав собі носа, але жодного рішення так і не ухвалив. — Мабуть, вам треба буде поцікавитись у його начальника, надвірного радника, чи не водиться за ним... — промовив він по хвили, але, будучи у творчому настрої, свою вказівку відразу

й скасував. — Ні, знаєте що, проведемо ліпше врочисте зібрання; нехай висловлюються! — І, щоб Ульріх краще його зрозумів, довірчо додав: — Адже в усіх таких речах ніколи не вгадаєш, чи це не просто якась дурня. Але знаєте, докторе, що-небудь важливе зазвичай постає саме тоді, коли чому-небудь надаєш важливого значення! Я ще раз переконуюся в цьому на прикладі доктора Арнгайма, за яким бігають газети. Адже вони могли б узятися й за щось інше. Та коли вже газети бігають за доктором Арнгаймом, то він набуває важливости. Кажете, Ель має якесь товариство? Це, звісно, теж нічого не доводить. Але, з другого боку, треба, як той казав, мислити по-сучасному, й коли за щось виступає так багато людей, то можна бути досить упевненим, що з цього щось вийде!

82

Клариса вимагає року Ульріха

Її приятель вирушив до неї, звичайно, ні задля чого іншого, як задля того, щоб вишпетити їй за отого листа графові Ляйнсдорфу; коли Клариса недавно була в нього, Ульріх про це геть забув. І все ж дорогою йому спало на думку, що Вальтер запевне ревнує до нього Кларису й ці відвідини, щойно Вальтер про них довідається, стривожать його серце; але Вальтер просто не мав змоги нічого проти цього вдіяти, і таке становище, в якому опиняються більшість чоловіків, було, по суті, досить смішне: пильнувати за своїми дружинами, якщо вони їх ревнують, бідолахи мають час лише після служби.

До Клариси Ульріх вибрався о такій порі, коли він навряд чи застав би Вальтера вдома. Це було відразу по полудні. Про свій приїзд Ульріх попередив Кларису

телефоном. На вікнах, здавалося, не було фіранок — так різко світила крізь шибки снігова білизна. Клариса стояла посеред кімнати в цьому немилосердному світлі, що осявало все довкола, й, сміючись, дивилася приятелеві в очі. Збоку вікна легенька випуклість її стрункого тіла відливала яскравими барвами, а затінений бік був повитий синювато-бурим серпанком, з якого чоло, ніс і підборіддя виступали таким собі сніговим гребенем, згладженим вітром і сонцем. Клариса нагадувала не так людину, як зустріч криги й світла у примарній самотності високогірної зими. На мить Ульріха торкнулися чари, в полоні яких часом опинявся, мабуть, і Вальтер, і на коротку хвилю його суперечливі почуття до товариша юности поступилися місцем образу, що його являли одне одному двоє людей, чиє життя для нього лишалося, певно, все ж таки майже загадкою.

— Не знаю, чи казала ти Вальтерові про свого листа до графа Ляйнсдорфа, — почав він, — але я прийшов побалакати з тобою сам на сам і застерегти, щоб ти не робила такого надалі.

Клариса присунула два стільці один до одного й змусила його сісти.

— Не розповідай про це Вальтерові, — попросила вона. — Але скажи: чому ти проти? Адже ти маєш на увазі рік Ніцше? Що сказав з цього приводу твій граф?

— А що, як ти гадаєш, він міг сказати? Адже те, що ти пов'язала це з Моосбругером, — справжнісіньке божевілля! Та граф і так, мабуть, відкинув би того листа.

— Справді? — Клариса була дуже розчарована. Потім вона заявила: — На щастя, своє слово маєш сказати й ти!

— Я вже тобі сказав, що ти просто з глузду з'їхала!

Клариса всміхнулася й сприйняла ці слова як лестощі. Вона поклала руку Ульріхові на плече й промовила:

ЗМІСТ

81. Граф Ляйнсдорф висловлюється з приводу
реалістичної політики. Ульріх засновує товариства . . . 3
82. Клариса вимагає року Ульріха 10
83. Відбувається те саме,
або Чому не придумують історію? 19
84. Твердження, що й звичайне життя
має утопічну природу 27
85. Генерал Штум намагається дати лад
цивільному розуму. 37
86. Король у комерції і злиття інтересів душі й комерції,
а також: Усі шляхи до розуму ведуть від душі,
але жоден не вертає назад. 53
87. Моосбругер танцює 72
88. Зв'язок із великими речами 79
89. Іти в ногу з часом 82
90. Повалення ідеократії 91
91. Ігри à la baisse і à la hausse на біржі духу 96
92. Із життєвих правил багатих людей 109
93. До цивільного розуму нелегко підступитися
навіть за допомогою фізичної культури. 113
94. Діотиміні ночі. 116
95. Великий письменник, вигляд ззаду 123
96. Великий письменник, вигляд спереду 129
97. Таємничі сили й покликання Клариси 133

98. Дещо про державу, яка загинула
через неточне слововживання. 147
99. Про напівглузд та його плодючу другу половину;
про подібність двох часів,
привітну вдачу тітки Джейн і неподобство,
яке називають новим часом. 159
100. Генерал Штум проникає до державної бібліотеки
й довідується дещо про бібліотекарів,
бібліотечних служників та духовний лад. 168
101. Родичі сваряться. 176
102. Боротьба й кохання в домі Фішелів. 195
103. Спокуса. 209
104. Рахель і Солиман на стежці війни. 222
105. Тим, хто кохає піднесено, не до сміху. 231
106. У що вірить сучасна людина — у Бога
чи в голову всесвітнього концерну?
Арнгайм вагається. 237
107. Граф Ляйнсдорф несподівано досягає
політичного успіху. 246
108. Нерозкріпачені народи й думки генерала Штума
про слово «розкріпачення», а також слова,
споріднені з ним. 254
109. Бонадея, Каканія; системи щастя й рівноваги. 261
110. Розпад і збереження Моосбругера. 272
111. Для юристів напівбожевільних людей нема. 278
112. Арнгайм прилучає свого батька Самуеля
до сонму богів і ухвалює рішення заволодіти
Ульріхом. Солиман хоче докладніше довідатися
про свого величного батька. 285
113. Ульріх розмовляє з Гансом Зепом та Гердою
мішаною мовою на межі надрозумного
й не зовсім розумного. 300

114.	Ситуація загострюється. Арнгайм дуже прихильний до генерала Штума. Діотима готується вирушити в безмежжя. Ульріх мріє про можливість жити так, як читаєш.	321
115.	Пипки твоїх персів — наче макові пелюстки	340
116.	Двоє дерев життя й потреба заснувати генеральний секретаріат точности й душі.	351
117.	Чорний день у Рахель.	377
118.	То вбивай же його!	383
119.	Контрманевр і спокушення	400
120.	Паралельна акція викликає заворушення	413
121.	Обмін думками	426
122.	Дорогою додому	446
123.	Переміна	456